

Varsányi József: Új kis magyar nyelvtan

AMTAK BT, 2022

Varsányi József:

**Új kis magyar nyelvtan
(A középiskolák számára)**

3. átdolgozott kiadás

AMTAK BT, 2023

Cop. Varsányi József, 2023.

ISBN 978-615-6028-18-1

Kiadó: AMTAK BT; felelős szerkesztő: Varsányi József; szerkesztőség címe: 2040 Budaörs, Semmelweis u. 6/B; Tel.: 06 20 218 6762; amtakbt@gmail.com, varsanyijozsef@vipmail.hu; További kiadványainkról tájékozódhatnak a www.amtak.hu oldalon.

A kötet csoportos rendelés esetén kedvezményes áron megrendelhető a fenti címeken és telefonszámon.

Készült: Creative Marketing Bt, Győr.

Előszó diákoknak

Kedves Diákok!

Könyvem címe *Rácz Endre, Takács Etel: Kis magyar nyelvtan* című könyvecskéjére utal. A *Rácz – Takács* – ahogy magunk közt hívtuk -, eredetileg általános iskolások részére készült, de a gimnáziumi anyag oktatóeszközeit is szinte kiváltotta. Persze nem volt benne kommunikációelmélet meg nyelvtörténet, de a grammatika elsajátítására elégséges volt. Azóta számos nyelvtankönyv született, de a grammatika fejezetei lényegében változatlanok maradtak, legfeljebb a terminológia változott. Könyvemben arra vállalkoztam, hogy ezt az évszázados, vagy annál is régibb grammatikát írom át, főként a mondattant. Sok minden következik itt, amit másként hallottatok, tanultatok, de ha kicsit beleássátok magatokat az új nyelvtanba, meg fogjátok látni, hogy nem szétesik, hanem összeáll és megvilágosodik nyelvünk szabályrendszere. Várom, hogy az évtizedes agyonhallgatás után a tantervkészítő pedagógusok végre beemeljék a gimnáziumi tananyagba.

Hajrá, fiúk, lányok! Ez-az tán kissé újszerű lesz, de meglátjátok, hogy nemcsak jobb így, de érthetőbb és könnyebb is az új kis magyar nyelvtan!

A szerző

BEVEZETÉS

A beszéd mint kommunikáció

A kommunikáció fogalma, a beszéd: A kommunikáció magyarul **közlésfolyamat**. A kommunikáció az élővilággal jelenik meg, ami a létező egyed bizonyos fokú szabadsága a fizikai ráhatásokkal szemben, ami ugyan nem felel meg az emberi szabad akaratnak, de minőségi ugrás a fizikai testek egymásra hatásához képest. Példának vegyünk egy-egy jelenséget! A föld bizonyos körzetben képes tömegével magához vonzani a testeket. Ez esetben a testek vonzódása egészen bizonyos és előre kiszámítható, azaz egyetlen test sem képes azt mondani rá, hogy márpedig én nem vonzódok, és kész. Az élőlények ellenben üzennek egymásnak, az üzeneteket valamilyen szinten értelmezik, s eszerint reagálnak rá. A növény virága például színével és illatával üzen a rovaroknak, de úgy tűnik, nem tud üzenni a másik növénynek, pontosabban a másik növény nem képes értelmezni ennek üzenetét. Önmaguk alkalmazkodásában azonban egyértelmű tervszerűség fedezhető fel. A rovarok pedig az élettelen természet „üzeneteit” is veszik: eső előtt alacsonyabban röpködnek, és menedékhelyet keresnek, válaszolnak éjszakára és napkeltére, tavaszra és télre stb. Azt gondolhatnánk, hogy erre a növények is válaszolnak, tudniillik, hogy a napraforgó lehajtja a fejét alkonyatkor. Ez azonban okszerűen következik be, nem pedig előrelátással, mint a rovarok vonulása. A méh megindul egy nektárfelhő felé, közben azonban jelzést kap, hogy madár közeledik: bizonyos szabadsággal eldönti, hogy melyik üzenet fontosabb a számára, tehát nem feltétlenül vonzódik a nektárfelhőhöz. Hogy pedig a kutyák vagy majmok egymással társalognak, beszélgetnek, mindenki számára köztudott és világos tény. S az emberi és a fejlettebb állati beszéd között bizonyos nézőpontból oly csekélyke a különbség, hogy akik e kettőt próbálják szétválasztani, aligha tesznek mást, mint jó patrióta módjára nagyot mondva hazabeszélnék, s tudatosan kisebbitik a más csoportba tartozók érdemeit.

A következő két dolgot kell tehát tisztáznunk: 1. Mi a kommunikáció differentia specificája? (Magyarul: mi különbözteti meg a kommunikációt a mechanikus fizikai ráhatásoktól?) 2. Mi az emberi beszéd differentia specificája (azaz mi különbözteti meg beszédünket az állati beszédétől)?

Az első kérdésre így válaszolnék: **A kommunikáció lényege a jelhasználat, vagyis az, hogy a külvilágból érkező fizikai jelenségeket jelzésként, magukat a fizikai tárgyakat pedig jelként értelmezzük.** Vagyis: egy folyó sose tér ki a közelgő lávafolyam elől, hiába jelentkeznek nyilvánvaló előjelek: fény, füst, földrengés, hanem csak, ha a láva már közvetlen odaért, és elállta az útját. A madarak és vadak ellenben már e jelek észlelésekor menekülnek. (A jel fogalmáról majd később!) Láttuk, hogy ez nem másban különbözik a fizikai ráhatástól, mint a válaszok automatizmusával szemben bizonyos mérlegelésben, döntési szabadságban.

A másodikra nehezebb lesz válaszolnunk. Akik úgy vélik, hogy jelkészletünk nagysága az, ami minőségi ugrással jár, alaposan zavarba jönnek a delfinek s más fejlett élőlények, de még a méhek jelkészletének nagyságától is. Mi van akkor, ha mondjuk, az emberszabású majmokat megtanítjuk saját nyelvkészletünkre, akár egy primitív pigmeus jelkészletét is felülmúlóan? Talán a pigmeust fogjuk az állatok közé sorolni, s a majmokat tartjuk embernek? Nyilvánvalóan nem. Mások azt mondják, hogy az ember gondolkodik, az állat pedig ösztönösen viselkedik. Ez valóban így van, csak azt nem tudom, miről ismerhetem fel az emberi gondolkodást. Talán úgy áll a dolog, hogy a pavlovi reflexek teljes mértékben uralják az állatokat? Ezt a kutya gazdák egyhangúlag fogják visszautasítani. Ha pedig a magasrendű állat is bizonyos szabad döntéssel bír, s mondjuk, kiröhögi a gazdáját, ha nincs kedve a parancsait teljesíteni, megint csak a szókészlet nagyságát kell elővonnunk. Ez pedig nem vezet célra. A gondolat lényegét tehát az **ítéletben** javaslom megjelölni: abban, ahogy az állítmánnyal ítéletet fogalmazok meg, mégpedig minden egyes mondatommal. Például a következő hosszú, bonyolult jelsorozat: „Hársfa, ezer szárnycsapás, bal, életveszélyes övezet, gyors.” - nem mondat, mert nincs benne ítélet, s nem felelhetem rá, hogy „Igaz.” vagy hogy „Nem igaz.” A „Szókratész ember” mondat ellenben gondolat az ítélet értelmében, azaz így értelmezhető: 'Én úgy ítélem meg, hogy igaz az, hogy Szókratész ember.' S erre, és csak erre adható efféle válasz: „Igaz, Szókratész ember.” Vagy ez: „Hazudsz, nem igaz az, hogy Szókratész ember.” Az emberi gondolat tehát az **ítélettől** gondolat, s ez az, ami nincs meg az állati beszédben, amit különös módon nem abból értünk meg, hogy az állatok nem tudnak igazat mondani, hanem abból, hogy csakis azt tudnak, hazudni pedig nem. Vagyis **az emberi beszéd az erkölcsi szabadságnak egy magasabb szintű megnyilatkozása.**

Összefoglalva:

A kommunikáció lényege a jelhasználat, vagyis az, hogy a külvilágból érkező fizikai jelenségeket jelzésként, magukat a fizikai tárgyakat pedig jelként értelmezzük.

Az emberi beszéd lényege pedig a mondatban rejlő ítélet, azaz „állítmány”.

Gyakorló feladatok:

- *Határozd meg a kommunikáció lényegét!*
- *Határozd meg az emberi beszéd lényegét!*

A nyelv mint jelrendszer, nyelvtípusok

Mint minden jelrendszer, a nyelv is jelek és szabályok rendszere. Lényegében minden nyelvű nép ugyanarról – közös valóságunkról – beszél, a beszédhez használt jelrendszere, nyelve azonban különböző. Nézzünk egy példát! Találkozom egy angol barátommal, s minthogy nem beszélek angolul, ezt mondom:

Hogy vagy?

Szerencsére van mellettem egy angolul tudó közös ismerős, aki tolmácsolja:

How are you?

Nézzük a példa tanulságát!

how = mód vagy állapothatározói kérdőszó, megfelel a magyar *hog*y kérdőszónak.

are = létige, amely határozatlanul fejezi ki az alany számát, személyét: E/2, T/1-3; a magyar *vagy* szintén létige, és kifejezi az alany számát személyét, mégpedig az angollal ellentétben egyértelműen: E/2. Az angol egyes szám első és harmadik személyben más létigét használ (maga a tő más): *am*, illetve: *is*. A magyar ellenben ugyanazon létige (változatlan tő) jelezésével fejezi ki az alany számát, személyét (*vagyok, vagy, van...*). Mégpedig ezek a jelek a személyes névmásokból származtathatók. Mivel a magyar létigealak pontosan kifejezte az alanyt, további nyelvi jelre nincs szüksége, a mondat lezárható. Az angolnak viszont még pontosítania kell az alanyt. Ezt szolgálja a...

you = személyes névmás, amelynek jelentése: 'te', vagy 'ti'. Hogy a kettő közül melyik, azt az angol nem tudja megjelölni, a magyar viszont megjelölte. Vagyis az angol megfelel egy másik magyar mondatnak is, ami így nézne ki: *Hogy vagytok?* De valami még kimaradt:

? = ? Legyünk óvatosak! Miről is van szó? Az írásrendszerünkről vagy nyelvrendszerünkről? Ugye, az utóbbiról, vagyis arról, ahogy a két mondat szóban hangzanék, s nem az írott képről. Takarjuk el a kérdőjelet! Honnan tudom, hogy kérdő mondatról van szó?

Kérdő névmás, fordított szórend, emelkedő hanglejtés (az angolban) = *kérdő névmás* (a magyarban), szórend, hanglejtés nem jellemző, nem különbözteti meg a kijelentő mondatról.

A *hangsúly*ról is szóljunk: a magyar mondatban a *Hogy* lesz hangsúlyos. Nyelvünk előre teszi a hangsúlyt. Az angol mondatnak elején is, végén is van hangsúly.

Evvel kész? Dehogy! Még nagyon lényeges dolgok tisztázatlanok maradtak!

- *How do you do?* Ez talán kevésbé jó fordítás? Ellenkezőleg! Nagyon valószínű, hogy mondatomat félrefordították. Tehát egyáltalán nem szükségszerű, hogy minden egyes magyar mondatnak egy-egy, és csakis egy angol mondat feleljen meg. És fordítva sem. (*Hogy vagytok?*)
- A látszólagos eltérések és különbségek egyáltalán nem maguktól értetődőek, s nem jelentéktelenek. Nézzük ezeket!

Közös vonások: *kérdőszó, ige (létige), személyes névmás, kérdő mondatnak megfelelő hanglegjtés, szórend* áll rendelkezésre. S a nyelvi jeleket felépítő *fonémák (beszédhangok)*.

Különbségek: *Az angol az alanyt kötelező személyes névmással fejezi ki, a magyar személyes névmás todalékként hozzáragadt a szótőhöz. A többi nyelvi elem megvan a magyarban is, de itt nem használjuk. A fordított szórendet inkább azért, mert a kétszavas mondat nem nyújt rá lehetőséget, de általában megvan. (Hogy írtad meg?) A kérdő mondatok emelkedő hanglegjtése viszont kérdőszó mellett egyértelműen magyartalan, a magyar nyelv nem énekel! A mondathangsúly is eltér.*

A különbségek közül egyet emeltem ki. Ez az, ami leginkább meghatározó a nyelvtípusok rendszerezésében. Ha több mondatot leírnánk magyarul és angolul, egyértelművé válna, hogy a magyar mondatok kevesebb szóból állnak, s ez todalékoló, **ragasztó** természetükből adódik. Vannak nyelvek, amik lehetőleg mindent (alany, birtokviszony, határozók) külön szóval fejeznek ki, mások viszont egy szóba rántják őket össze. Továbbá, ha egy szóval fejeznek ki gyakran ismétlődő együtt járó fogalmakat, ezeket a szóelemek összeragasztásával vagy magának a szótőnek a változtatásával is kifejezhetik. E kétszer két szempontból négy alapvető nyelvtípus adódik (ezek a típusajátosságok azonban többnyire keverten jelennek meg az egyes nyelvekben):

Izoláló (szeparáló, elkülönítő) nyelvtípus: Tiszta formában ilyen a kínai nyelv. Ha megnézzünk egy kínai mondatot, rögtön szembetűnik az egyszótagos szavakból felépülő mondat. Ez ebből adódik: minden nyelvtani fogalmat, határozói esetet különálló szótő fejez ki. Egy kicsit erre emlékeztet az, hogy az angolban több rövid szó van, mint a magyarban. Vagyis az angolban erősebb az izoláló hajlam.

*How long has he been trying to get it back?
Mióta próbálja visszaszerezni?*

(A magyar fordítás 3 szóval fejezi ki az angol 10 szavas mondatát, ugyanakkor mindkét mondat 11 szótag hosszúságú. Ennek az az oka, hogy az angol széttördelte – elkülönítette, izolálta – a magyar mondat nyelvtani elemeit.)

Inkorporáló (bekebelező) nyelvtípus: Néhány indián nyelv mutatja tisztán ezt a sajátosságot. Ami más nyelvben öt-hat szó, ezekben a nyelvekben egyetlen hosszabb szó csupán. Vagyis egyetlen szóalakba rántja össze az egymással kapcsolatban álló nyelvtani és határozói elemeket. Európai nyelvekben ezzel nem találkozunk, de azért néha már-már erre gondolhatunk:

Elkelkáposztásítottalanítótátok.

Ez bizony egyszavas mondat!

Flektáló (hajlító, szótövet hajlítató) nyelvtípus: Vannak nyelvek, amikben meghatározott számú nyelvtani **eset** fejezi ki az alanyi, tárgyi, határozói stb. viszonyokat. Ezekben az esetekben többnyire a szóvéget hajlítgatják, de néha a tő belsejét. Itt találkozunk azokkal a ragozási táblázatokkal, amiknek bevágásával kezdődik a nyelv tanulása. Pl. latin, szláv nyelvek, német. Pl.:

<i>Nominativus</i>	<i>servus</i>	<i>rabszolga</i>
<i>Accusativus</i>	<i>servum</i>	<i>rabszolgát</i>
<i>Genitivus</i>	<i>servi</i>	<i>rabszolgáé</i>
<i>Dativus</i>	<i>servo</i>	<i>rabszolgának</i>
<i>Ablativus</i>	<i>servo</i>	<i>rabszolgától</i>

Ezek a hajlítgatott tövek a latinban nem határozóragok, hanem esetvégződés. Pl. a magyar

-ba, -be ragot az *accusativus* esete fejezi ki, a *-ban/-ben*-t ellenben az *ablativus*.

Tő belsejének változtatása: *cano, canere, cecini, cant(at)um (énekel)*.

Agglutináló (ragasztó, toldalékoló) nyelvtípus: A magyar nyelv a ragasztó nyelvtípusba tartozik!

Ezek a nyelvek elsődlegesen a szótő végére ragasztott határozatlan számú toldalékkal fejezik ki az ominózus viszonyokat.

kert (szótő) + ész (képző) + (e)k (többes szám jele) + (e)t (tárgyrag)

Bizonyos ragozási táblázatok, esetek a magyarban is vannak (*igejelezés {sic!}, birtokos személyjelezés*), azonban többnyire ezek is toldalékokra vezethetők vissza.

kezem, kezéd, keze - A **me, te, se** finnugor személyes névmások tapadnak a szóvéghez!

A *névelő* használata, vagy az ige mögé kerülő *igekötő* pedig izoláló tulajdonságot mutat.

Minden nyelvben közös azonban, hogy a nyelv nyelvi jelekből áll, s ezekből a jelekből mondatokat s mondatokból fölépülő üzeneteket szerkesztünk. Vagy inkább fordítva: **üzenetünket mondatokból épített nyelvi formába kódoljuk,**

mondatainkat pedig nyelvi szabályok szerint összefűzött nyelvi jelekből építjük fel. Ez a jelrendszer a kommunikáció fogalmaival így írható le pontosan:
üzenet (tartalom) - szöveg (nyelvi forma) mondatok nyelvi jelek beszédhangok mint a nyelvi jeleket felépítő elemek

Ennek megfelelően fogjuk tárgyalni a **nyelvi szinteket**:

- **fonémaszint (beszédhangok)**
- **morfémaszint (szóelemek) = nyelvi jelek**
- **szintagma- és mondatszint**
- **szövegszint**
  - A *betűk* a hangok látható jelei. (De pl. a kínai írásrendszerben szótagokat jelölnek az írásjelek!
  - A *szünet, a hangsúly és a hanglejtés* szintén nyelvi jelek.
  - Kiegészítő jelek a közvetlen kommunikációban *a mimika, a gesztusok és a testbeszéd* nonverbális jelei.

Gyakorló feladatok:

1. Sorold föl a nyelvtípusokat, és írd hozzájuk egy-egy példát!

2. Elemezzétek a következő mondatot nyelvi jelek szempontjából! (Figyeljete arra is, hogy a nyelvtípus jellemzői hogyan érvényesülnek!) Majd fordítsátok le arra a nyelvre, amit tanultok, s elemezzétek azt is ugyanígy!

Első találkozásunk óta szeretlek.

Fonémáink (beszédhangjaink)

Kommunikációnkban azért kódoljuk üzeneteinket hangos jelekbe (hangjelzésekbe), mert a főemlősöktől származunk, s a főemlősök is hangjelzésekkel kommunikálnak, beszélnek. A főemlősök hangképző szervei semmiben sem térnek el az emberétől. **Hangképző szerveinket** így rajzolhatjuk le:

Hangképzés folyamata: A levegőt a **tüdő** pumpálja a légcsövön át a szájüreg felé. A **gégében** lévő **hangszalagok** rezgésbe jöhetnek, s akkor **zöngé** keletkezik. Az **ínyvitorla** szabályozza, hogy az **orrüreg** vagy a **szájüreg** felé menjen a levegő. Ha az orrüreg is részt vesz a hangképzésben, **orrhang** keletkezik. A **szájüreg formája** a tisztán **zenei magánhangzók hangszínét** határozza meg (a levegő **nem ütközik akadályba**, csak rezonál a szájüregben). A **mássalhangzók** képzésében különféle akadályok vesznek részt. Ezeket a mássalhangzókat a **zöngé és az akadály helye és módja** határozza meg.

Hang és betű: **A fonémák beszédhangok, nem pedig betűk!**

A betűk a hangok írott képei, írásjelei. A magyar nyelv latin betűs ábécét használ a hangok jelölésére.

Magyar köznyelvi ábécé: *a, á, b, c, cs, d, dz, dzs, e, é, f, g, gy, h, i, í, j, k, l, (ly), m, n, ny, o, ó, ő, ő, p, r, s, sz, t, ty, u, ú, ü, ű, v, z, zs.*

(Nyelvjárásaink pontos lejegyzésére részletesebb ábécét használunk!)

Idegen hangok jelölésére használt betűink: *q, w, x, y*

Magánhangzóink rendszere

Magánhangzóink tisztán zenei zöng hangok, képzésükkor a hangszál rezeg, vagyis zöng keletkezik, színét pedig a szájüreg formája határozza meg, úgy, mint a fúvós hangszereknél. Képzésükben semmilyen akadály nem vesz részt.

Magánhangzóink: a, á, e, é, i, í, o, ó, ö, ő, u, ú, ü, ű.

Hangszínüket a következő tényezők határozzák meg: nyelvünket előre dugjuk (**magas hangok, elöl képzettek**), s hosszanti irányban szűkítjük a szájüreget, vagy hátrahúzzuk (**mély hangok, hátul képzettek**), s így hosszanti irányban öblösebb hangot képzünk. Nyelvünk függőleges mozgásával is szűkíthetjük vagy öblösíthetjük a szájüreget. Ha felső szájpadrólunkhoz közelítjük a nyelvünket, élesebb hang keletkezik (**zárt hangok, felső nyelvállásúak**), ha lenyomjuk a nyelvet, öblösebb (**nyílt hangok, alsó nyelvállásúak**), (a kettő között vannak a **középső nyelvállású, középzárt hangok**). Az ajak formája is meghatározó: ha csücsörítünk, **ajakkerekítéses**, ha keskeny résnyire nyitjuk az ajkat, **ajakréses hangok** keletkeznek (ezek szintén élesebbek). Végül a hangzás időtartama szerint beszélünk **rövid és hosszú magánhangzókról (a hosszúságot a betűkön vesszővel jelöljük)**.

Gyakorló feladatok:

1. feladat: Mondjuk egymás után a megjelölt hangokat, s figyeljünk közben a képzés módjára! Tapasztalatunkat vessük egybe a táblázattal!

Ajakkerekítés/ajakrés: **i-ü, i-ü, i-ü; í-ű, í-ű, í-ű; é-ő, é-ő, é-ő; a-á, a-á, a-á...**

Elöl képzett/hátul képzett: **ü-u, ü-u, ü-u; ű-ú, ű-ú; ö-o, ö-o, ö-o; ő-ó, ő-ó; e-a, e-a, e-a...**

Függőleges nyelvállás: **í-é-e, í-é-e, í-é-e; ü-ö, ü-ö; ű-ő, ű-ő; u-o-a, u-o-a, u-o-a; ú-ó, ú-ó...**

Hosszúság: **i-í, i-í; ü-ű, ü-ű; u-ú, u-ú; ö-ő, ö-ő; o-ó, o-ó; e-é, e-é; a-á, a-á...**

(Az **e** és **é**, illetve **a** és **á** hangok hasonló alakja arra utal, hogy nyelvünkben hosszú-rövid hangpárként szerepelnek: *fa-fát, eke, ekét stb.* Igaz-e ez? Ha nem, miért nem? Mi volna a párjuk? Tudtok-e rá példát?)

2. feladat: Így elemezzük egy szó magánhangzóit:

Petőfi

e: mgh (magánhangzó), r (rövid), M (magas), a.r. (ajakrészes), a.ny.á. (alsó nyelvállású)

ő: mgh, h (hosszú), M, , a.k. (ajakkerekítéses), k.ny.á. (középső ny.á.)

i: mgh, r, M, , a.r., , f.ny.á. (felső ny.á.)

Próbálkozz te is a táblázat segítségével!

Szűcs Pali:

3. feladat: Melyik ez a szó?

a) s...r: mgh, h, M, a.r., f.ny.á.

b) s...r: mgh, h, m (mély), a.r., l.a.ny.á. (legalsó ny.á.)

c) sz...: mgh, h, m, a.k., k.ny.á.

d) sz...: az előbbi magas párja

e) k...r: mgh, r, m, a.k., a.ny.á.

f) k...r: az előbbi középső nyelvállásban

g) az f) magas párjával

h) az f) hosszú párjával

i) a h) legalsó nyelvállásban

j) i) középső nyelvállású magas párjával

Illeszkedés

Többalakú toldalékaink közül mindig azt választjuk, aminek a magánhangzója leginkább hasonlít, illik a tő hangrendjéhez és hangalakjához.

Hangrend: Egy szó hangalakja a magas és mély magánhangzók szerint.

- mély: Csak mély magánhangzói vannak.
- magas: Csak magas magánhangzói vannak.
- vegyes: Mély és magas magánhangzó is szerepel benne.

Hangalak: A hangalak megállapításakor a hangmagasság mellett más szempontokat is figyelembe veszünk (pl. a.k. vagy a.r., vagy hogy melyik magas magánhangzóról van szó).

Toldalékaink lehetnek egy-, két- vagy háromalakúak. Az egyalakú toldalék nem tud illeszkedni: *hatkor, hétkor*.

Kétalakú toldalékok (-ás/-és; -ban/-ben stb.) illeszkedése:

<i>mély tő</i>	- <i>mély toldalék</i>	pl.: házban
<i>magas tő</i>	- <i>magas toldalék</i>	pl.: kertben
	<i>kivétel: i (egykori mély i hangunk emlékét őrzi)</i>	pl.: szívjon, zsírban, sírban,
		de: szívben,
<i>hírben, nyírben</i>		
<i>vegyes tő</i>	- <i>Az utolsó magánhangzó dönt.</i>	
<i>Ha ez: mély</i>	- <i>mély toldalék</i>	pl. békával
<i>i, é:</i>	- <i>mély toldalék</i>	kávával, Palival
<i>ü, ö:</i>	- <i>magas toldalék</i>	pl. kajütben,
<i>sofőrrel</i>		
<i>e:</i>	- <i>ingadozik a toldalék</i>	Ágnesnek,
<i>Ágnesnak</i>		

Háromalakú toldalékok (-hoz/-hez/-höz; -szor/-szer/-ször) illeszkedése:

<i>mély tő</i>	- <i>mély toldalék</i>	pl. házhoz
<i>magas tő: ajakréses</i>	- <i>ajakréses toldalék</i>	pl. kézhez
<i>ajakkerekítéses</i>	- <i>ajakkerekítéses toldalék</i>	pl. kőhöz
<i>vegyes tő:</i>	- <i>Szintén az utolsó magánhangzó dönt,</i>	
<i>csak az ü, ö kap</i>		
	<i>magas ajakkerekítéses toldalékot:</i>	pl. kajüthöz, de:
<i>Ágneshez/Ágneshez</i>		

Összetett szavak esetén csak az utótagot vesszük figyelembe. Pl.: vasércceal (nem pedig ~~vaséreeal~~, mert az érc nem vegyes, hanem magas hangrendű!)

Gyakorló feladatok:

1. feladat: Kapcsoljatok –nak/-nek toldalékot a tövekhez, s adjátok meg a szabályt! Így:

kávénak: vegyes hangrendű tő, utolsó mgh: é mély toldalék

Ödön-, rizs-, zsír-, kenyér-, egér-, agár-, bozót-, kerub-, fotel-, Várhegy-

2. feladat: Kapcsoljatok –on/-en/-ön toldalékot a tövekhez, s adjátok meg a szabályt!

kürtös-, kertész-, padlás-, fésűk-, facér-, fércmű-, téglák-, faszén-, hóhegy-

Mássalhangzóink rendszere

Mássalhangzóink képzésében elsősorban a szájüregben lévő akadály vesz részt, amibe a kiáramló levegő beleütközik.

Mássalhangzóink: **b, c, cs, d, dz, dzs, f, g, gy, h, j, k, l, m, n, ny, p, r, s, sz, t, ty, v, z, zs**

Képzésüket a következő tényezők határozzák meg: A képzés módja: hirtelen föl pattanó akadály (**zárhangok**), előfordul, hogy a zárhangok képzésében az orrüreg is részt vesz (**orrhangok**), keskeny részhez sűrűlő levegő (**részhangok**), a kettő együtt (**zárrés hangok**), nyelvünkkel való csettintés (**folyékony hang**), nyelvünk gyors, pergő mozgása (**pergő hang**). A képzés helye: két ajak között, vagy alsó ajak és felső fog között (**ajakhang**), fogak között, vagy fogínynél (**foghang**), elülső szájpadlásnál (**elülső szájpadlášhang**), hátulsó szájpadlásnál (**hátulsó szájpadlášhang**), gégénél (**gégehang**). Ezen kívül hangjaink lehetnek **zöngés** vagy **zöngétlen hangok** (de nincs mindegyiknek zöngétlen párja, a *h*-nak pedig zöngés párja nincs), és **hosszú** vagy **rövid hangok**. Az *ly* kiejtése: **j**.

Gyakorló feladatok:

I.feladat: Mondjuk egymás után az alábbi hangokat, figyeljünk a képzés módjára és helyére, s tapasztalatunkat vessük össze az ábrával!

a. Zöngés-zöngétlen párok: Tegyük kezünket a gégénkire, s figyeljük meg, hogy érzünk-e rezgést! **b-p, v-f, d-t, z-sz, zs-s, dz-c, dzs-cs, gy-ty, g-k;**

b. Zárhangok és orrhangok: **b-m, d-n, gy-ny** (Fogjátok be az orrotokat, s mondjátok: náthás vagyok; mama, nyúl paprikás! Írjátok le, hogyan hallottátok a szavakat!)

c. Melyik ad hosszú sűrűlő hangot, melyik rövid pattanót: **b-v, p-f, d-z, t-sz, gy-j, k-h...?**

d. Mi történik, ha egymás mellé kerülnek ezek a hangok: *írts, tetszik, adj, látja, bánja, válj...?*

Miért írják néha így a személyneveket: *Takáts, Dsida, Peltz, Rác, Madách?* Melyik hangokat próbálták leírni latin betűkkel őseink? Vajon ki járt közelebb a hangok valódi természetéhez: őseink, vagy mai helyesírásunk?

e. Beszédhibás gyerekek gyakran így mondják: *lépa, leték, modoló*. Miben látjátok beszédhibájuk lényegét? Hogy hívjuk azt a beszédhibát, ha valaki így beszél: *heheeg-Estehházy-Hudolf?*

f. Figyeljünk a képzés helyére (Ez gyakran a nyelvhegy helyzetével írható le, de nem mindig.): **b-d-gy-g; p-t-ty-k; m-n-ny; v-z-zs-j; f-sz-s-h; dz-dzs; c-cs; l; r!** Milyen irányú volt a nyelvünk mozgása?

g. Figyeljünk ismét a képzés (nyelvünk) helyére: **d-gy; t-ty, n-ny!** Vessétek össze a **gy, ty, ny** képzéshelyét a **j** képzéshelyével! Mit jelöl ezekben a betűkben az **y**? Milyen magyarázatot tudtok adni az előbbi ismeretében az **ly-os írásmódra?**

h. Mi lehet az oka annak a konyhaszabálynak, ami az esetek többségében, legalább a régi magyar szavakban beválik? Ha egy **j** hangot tartalmazó szó **l**-lel is mondható, s nem változik meg a szó jelentése, akkor azt **ly**-nal írhatjuk: **kálha - kályha, luk - lyuk, bolhos - bolyhos** stb. Ellenben azokat, amik megváltoztatják a jelentésüket, biztosan **j**-vel írjuk: **jó - ló, jég - lég, hajó - haló**.

2. feladat: Így elemezzük a mássalhangzókat (Ügyeljünk arra, hogy nem betűket, hanem hangokat elemzünk!):

Bolyai:

b: mássalhangzó, rövid, zöngés, zárhang, ajakhang

ly=j(!): msh (mássalhangzó), r (rövid), zg (zöngés), rés (réshang), elülső szp. (elülső szájpadráshang);

Takáts:

l: msh, r, ztl (zöngétlen), zár (zárhang), fog (foghang)

k: msh, r, ztl, zár, hátulsó szp. (hátulsó szájpadráshang)

ts=cs: msh, r, ztl, zár-rés (zár-réshang), fog (fogínyhang);

Bezzegh:

b: msh, r, zg, zár, ajak (ajakhang)

zz(!): msh, hosszú(!), zg, rés, fog (A mássalhangzók hosszúságát betűkettőzés jelzi!)

gh=g(!): msh, r, zg, zár, hátulsó szp.

Próbáljátok ti is! Eszter, Miklós, Ibolya... (Magatok is találhattok ki példákat!)

3. feladat: Most már a szavak hangalakját együtt (magán- és mássalhangzók) is elemezhetjük:

Bolyai:

b:	msh,	r,	zg,	zár,	ajak
o:	mgh,	r,	m,	ak,	középső ny.á.
ly=j:	msh,	r,	zg,	rés,	elülső szp.
a:	mgh,	r,	m,	ak,	alsó ny.á.
i:	mgh,	r,	M,	ar,	felső ny.á.

Próbáljátok magatok: Berzsenyi, Kossuth, Batthyány!

Mássalhangzótörvények

Bizonyos mássalhangzókat nem tudunk együtt kiejteni, vagy legalábbis nyelvünk tiszta, könnyű kiejtésének nem felelnek meg, s ezért ejtésük valamiképpen megváltozik. Ezt mássalhangzó-alkalmazkodásnak, vagy mássalhangzótörvénynek nevezzük. Mássalhangzótörvényeinket az alábbiakban próbáljuk meg rendszerezni.

Részleges hasonulás: Két mássalhangzó találkozásakor egyikük a könnyebb ejtés kedvéért megváltoztatja egyik tulajdonságát, s így részlegesen hasonul a másikhoz, de nem teljesen.

- **Zöngésülés:** Zöngés és zöngétlen mássalhangzó találkozásakor a zöngétlen hang alkalmazkodik a zöngés hanghoz, azaz maga is zöngéssé

válik. Pl. *ablakban* (ejtsd: ~~ablagban!~~), *népdal* (ejtsd: ~~nébdal!~~), *eszik belőle* (ejtsd: ~~eszig belőle!~~)...

- **Zöngétlenülés:** Zöngés és zöngétlen mássalhangzók találkozásakor a zöngés hang alkalmazkodik a zöngétlen hanghoz, azaz maga is zöngétlenné válik. Pl. *tűzhöz* (ejtsd: ~~tűszhöz!~~), *adhat* (ejtsd: ~~athat!~~), *hideg tél* (ejtsd: ~~hidek tél!~~)...
- **Képzés helye szerinti részleges hasonulás:** Az n hang máshol képzett orrhanggal vagy zárhanggal találkozáskor, megváltoztatja képzésének helyét. Pl. *szénpor* (ejtsd: ~~szémpor!~~), *öngyújtó* (ejtsd: ~~önygyújtó!~~), *tanmenet* (ejtsd: ~~tammenet!~~)...

Teljes hasonulás: Két mássalhangzó találkozásakor az egyik teljesen hasonul a másikhoz, s így egy hosszú mássalhangzót ejtünk.

- **Írásban nem jelölt teljes hasonulás:** Írásban nem a megváltozott hangot, hanem az eredeti szóelemeknek megfelelő hangokat tüntetjük fel. Pl. *készség* (ejtsd: ~~késség!~~), *község* (ejtsd: ~~kösség!~~), *anyja* (ejtsd: ~~annya!~~), *fagyjon* (ejtsd: ~~faggyon!~~)
Találkozó mássalhangzók: l, gy, ny + j; z, sz + s.
- **Írásban jelölt teljes hasonulás:** Írásban a megváltozott hangot tüntetjük fel, azaz kiejtés szerint írjuk. Pl. *lássa* – felszólító mód (eredeti szóelemek: ~~látja~~), *fesse* – felszólító módú t-végű ige (eredeti szóelemek: ~~festje~~ – csonka tőből képezzük!), *mossa* – tárgyas igealak (eredeti szóelemek: ~~mosja~~), *bottal* (eredeti szóelemek: ~~botval~~), *arra* (eredeti szóelemek: ~~azra~~)...
Találkozó mássalhangzók: t+j felszólító módjel; s, sz, z, dz + j jel; msh + -val/-vel, -vá/-vé; ez, az + msh.

Összeolvadás: Két mássalhangzó találkozásakor mindkettő megváltozik, mégpedig úgy, hogy egy harmadik, hosszú hanggá olvadnak össze. Pl. *botja* (ejtsd: ~~bottya!~~), *adja* (ejtsd: ~~aggya!~~), *metsz* (ejtsd: ~~meee!~~)...; *higgye* (sajátos alak: eredeti elemek: ~~hiszje~~)...

Találkozó mássalhangzók: t, d, n + j; t, d, gy + s, sz. Írásban nem jelöljük a hangváltozást, azaz az eredeti szóelemeket írjuk. Kivéve: *higgye*.

Különleges esetet alkotnak a t-végű igék: felszólító módban ccs vagy ss hangot ejtünk, helyesírásukban pedig ts vagy ss szerepel: pl. *ejtse, üsse*. Kijelentő módú tárgyas alakban viszont ty-t/tty-t ejtünk: *bontja 'bontya', mondhatja 'mondhattya'*.

Rövidülés: *jobbra* (ejtsd: ~~jobbra!~~); **nyúlás:** *kisebb* (ejtsd: ~~kissebb!~~); **kiesés:** *mondta* (ejtsd: ~~monta!~~)

1. feladat: Nevezd meg a példákban előforduló mássalhangzótörvényeket!

patakban, vasgerenda, dobták, jégcsap, színpad, halljuk, késsel, családja, többre, ennek, futsal...

2. feladat: Írd le helyesen a keletkező szóalakokat!

vers+ben, víz+part, külön+ben, búsul+jon, egész+ség, fonál+val, ez+ről, edz+jük, mulat+ság, meggy+ből, vét+j+en, mos+j+on...

3. feladat: Írd le szabályosan a fonetikusán megadott szavakat!